

narodi proliše za nju i još dosada prolivaju, već ne bi vredela ni ovo malo mastila što sam ga ja prolio dok sam napisao ovaj članak. Sloboda je dragocena svakome koji je razume po onim dragocenim rezultatima što ih ona donosi.

Ona gospoda zvanični naučenjaci i publiciste što govore da je korist slobodnih ustanova „odnosna“ „prema okolnostima naroda“, pokazuju time da nemaju pojma ni o društvu i njegovom razvitku, ni o ustanovama što ujamčavaju slobodu. Posle toga nije čudo što takvi naučenjaci ne umeju da odgovore na najprostija ekonomna pitanja, kao što beše u poznatoj prepirci o „gvozdenim putovima“ pitanje: „Zašto beogradske rabadžije ne postase baštovani?“ Jedan od najvaljanijih suvremenih ekonomista, DŽ. Stuart Mil, kritikujući engleske ekonomiste veli da je jedna od glavnih njihovih pogrešaka što oni zakone koji važe samo za Englesku postavljaju za sve narode. Tako on veli da je lažno opšteprimljeno mišljenje kao da konkurencija opredeljava radničku platu i prenašanje kapitala iz jedne radnje koja ne prinosi dohoda u drugu, dohodniju. Po Milu to važi samo za Englesku i Sev. Ameriku (tj. za narode koji su već odavna slobodni i kod kojih je usled toga visoko razvijena lična inicijativa i preduzimački duh), a kod naroda na kontinentu (dakle kod naroda manje slobodnih ili slobodnih odskora) konkurenciju zamenjuju običaji, navike, rutina. „Tako mi je i baba radio, veli naš rabadžija, pa tako ću i ja“ (da se vratimo na gornji primer kad smo ga već naveli), a veli stoga što niti zna drugog zanata, niti ume da izračuna kakvu bi korist imao kad bi, na priliku, postao baštovan, niti ga što pobuđuje da to računa. Od čega zavise običaji i navike, ukočenost i rutina? Od stepena obrazovanosti, od „količine i kakvoće“ znanja, od slobode koju ima narod. „Od razvitka uma zavisi ceo društveni razvitak“ — to je neoborivi zakon u društvu što ga postaviše dvojica od najvećih umova 19-og veka Avg. Kont i T. Bekl. Okujte razvitak znanja i njegovog rasprostiranja u masu, pa ste narod okovali sasvim. Može nam se primetiti da radi razvitka umnog slobodne ustanove mogu se zameniti vaspitavanjem u školama. A ja pitam na to: mogu li škole biti valjane u zemlji gde je razvitak ličnosti opasan po državnu sistem? Ne može začelo. U takvoj zemlji vaspitanje naroda to je sporedna stvar. To nam dokazuje sam ustav koji leži pred nama. U njemu se o narodnom obrazovanju govori samo u jednoj tački, i to opet u smislu da se spreči slobodan razvitak obrazovanja. Evo te tačke: